

Városiasodás és antropogén tevékenységek hatásának becslése a szárazföldi és vízi ökoszisztémákra

Ökológia alapjai/Bevezetés az ökológiába

Simon Edina

2017. Március 9.

Ökológiai indikáció

- a környezet tényleges hatásaira adott jelzés
- alapja, hogy a populációk és populáció-kollektívumok jelzik (indikálják) a létrejöttükben és viselkedésükben szerepet játszó ténylegesen ható tényezőket.

Környezetterhelés

Mindenfajta tevékenység bizonyos mértékű terhelést jelent. Maga a kiterjedése is lehet helyi (lokális) és nagy területeket érintő (globális).

Környezetszennyező/terhelő antropogén tevékenységek

- Ipari üzemek,
- Vegyipari üzemek,
- Agrokémiai központok,
- Közlekedés
- Szennyvíz, szennyvíziszap, trágyázás által okozott terhelés

Ipari eredetű szennyezőanyagok

- Ásványi anyagok
- Szénhidrogének
- PCB-k
- Benzol és alkilbenzol (BTEX)
- Klórozott aromás szénhidrogén
- Poliklórozott dibenzo-dioxinok és dibenzo-furánok
- Detergensok, felületaktív anyagok
- Savképzők

Mezőgazdasági eredetű szennyezőanyagok

- intenzív műtrágyázás
- szerves trágyázás
- szennyvíziszap
- talajjavító, fertőtlenítő anyagok, kártevők elleni anyagok, növényvédő szerek

Közlekedési eredetű szennyezőanyagok

- nehézfémek
- szénhidrogének (benzin, motorolaj, kenőolaj, PAH)
- savképzők
- sók

Városiasodás hatásai

- Megváltoznak a hőmérsékleti viszonyok (Hawkins et al. 2004).
- Felgyorsul a nehézfémek felhalmozódása (Conti et al. 2004).
- A városiasodásnak jelentős hatása van a szárazföldi gerinctelenek populációjára (Magura et al. 2006).

Városiasodás hatásának vizsgálata

URBANIZÁCIÓS GRADIENS

A kémiai analitika szerepe a környezetvédelemben

Egészségügyi határértékek

- elemek, ionok megadott koncentrációját jelentik,
- melyek meghatározását kémiai analitikai módszerekkel végzik

A modern műszerek a szennyező anyagok kis koncentrációját érzékelik → a szennyezési folyamatok már csírájukban felismerhetők.

Az elemek csoportosítása biológiai szerepük alapján

Esszenciális főalkotók	C, N, O, P, S, Cl, Na, K, Ca, Mg
Esszenciális nyomelemek	F, I, Se, V, Cr, Mn, Fe, Co, Ni, Cu, Zn, Mo, Si, Sn, As
Toxikus elemek	Li, Be, Ba, F, Cl, Br, As, Sb, Bi, Pb, Sn, Cr, Mn, Fe, Co, Ni, Cu, Zn, Cd, Hg

Minták és szennyező elemek, vegyületek

Mintacsoport	Vizsgált elemek, ionok, vegyületek	Minta
vizek	Ag, Al, As, B, Ba, Ca, Cd, Co, Cr, Cu, Fe, Hg, K, Mn, Mg, Mo, Na, Ni, Cl ⁻ , F ⁻ , NO ₃ ⁻ , NO ₂ ⁻ , PO ₄ ³⁻	felszíni, felszín alatti víz, rétegvíz, figyelőkutakból vizek, ivóvíz
szennyvizek	Ag, As, Cd, Cr, Cr(VI), Cu, Fe, Hg, Mn, Na, Ni, Pb, Sn, Zn, Cl ⁻ , F ⁻ , NO ₃ ⁻ , PO ₄ ³⁻ , NH ₄ ⁺ , SO ₄ ²⁻	ipari szennyvíz, települési szennyvíz
talajok	As, Ba, Cd, Co, Cr, Cr(VI), Cu, Hg, Mo, Ni, Pb, Sn, Zn, Cl ⁻ , F ⁻ , NO ₃ ⁻ , NO ₂ ⁻ , PO ₄ ³⁻ , NH ₄ ⁺ , SO ₄ ²⁻	mezőgazdasági talajvizsgálat, foszfor műtrágyák, körny.véd
iszapszerű minták	As, Ba, Cd, Co, Cr, Cr(VI), Cu, Hg, Mo, Ni, Pb, Sn, Zn, Cl ⁻ , F ⁻ , NO ₃ ⁻ , NO ₂ ⁻ , PO ₄ ³⁻ , NH ₄ ⁺ , SO ₄ ²⁻	felszíni vizek üledék mintái, szennyvíziszap
porok	As, Ba, Cd, Co, Cr, Cr(VI), Cu, Hg, Mo, Ni, Pb, Sn, Zn	szállópor ülepedő por

Minták és szennyező elemek, vegyületek

Mintacsoport	Vizsgált elemek, ionok, vegyületek	Minta
Biológiai minták	As, Cd, Cu, Hg, K, Pb, Zn Ca, Co, Cr, Fe, K, Mn, Mg, Na, Ni, Se, Sn	növényi és állati szövetek, biomonitor szervezetek
Hulladékok	Ag, As, Cd, Cr, Cr(VI), Cu, Fe, Hg, Mn, Na, Ni, Pb, Ni, Cl ⁻ , F ⁻ , NO ₃ ⁻ , PO ₄ ³⁻ , NH ₄ ⁺ , SO ₄ ²⁻	települési, ipari hulladék

Bioindikátor szervezetek I.

- alkalmasak a környezetszennyezés következményeit feltáró tanulmányokban,
- biológiai értelemben: a populációk jelenlétükkel, illetve fenotípusos tulajdonságaikkal jelzik a környezeti tényezőket, illetőleg azok változásait. Minden alaktani, táplálkozásbeli, viselkedéstani, társulástani jelenség mögött egy vagy több ökológiai jelenség áll.

Bioindikátor szervezetek II.

- Tágabb értelemben: jelenlétükkel, hiányukkal vagy genetikai tulajdonságaik megváltozásával jelzik a releváns környezeti tényezőket.
- Szűkebb értelemben: a környezeti tényezők szűk intervallumához alkalmazkodó szervezeteket nevezünk biológiai indikátoroknak, melyek előfordulásukkal, hiányukkal vagy változásaikkal jelzik a környezet tulajdonságait, reagálnak a végbemenő változásokra, terhelésekre, szennyezésekre.

A vizsgálandó minta

- Talajminta
- Felszíni vízminta
- Felszíni és mélyrétegi üledék minta
- Növényi és állati minta

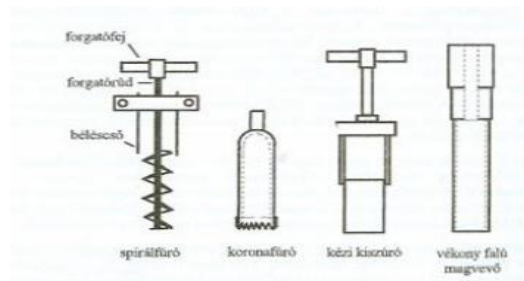
Talaj, mint indikátor

- Talaj fogalma: A földkéreg legfelső, termékeny rétege, mely egy háromfázisú diszperz rendszer.
- Funkciói:
 - Feltételelesen megújuló energiaforrás
 - Integrálva és transzformálva életteret biztosít
 - Biomassza termelés alapvető közege, a bioszféra primér tápanyagforrása
 - Hő-, víz-, növényi tápanyagok és **potenciálisan káros anyagok természetes raktározója**,
 - Szűrő- és detoxikáló rendszere

Talajmintavétel módszerei

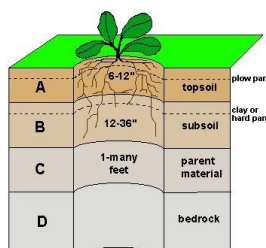
- környezetvédelmi talajvizsgálatokhoz zavart mintákat vagy zavartalan mintákat használnak,
- zavart minta: egy adott rétegszélvényre kevert mintát jelent,
- zavartalan minta: a mintavétel során megőrizzük a a talaj eredeti rétegződését, ill. szerkezetét,
- kisebb mélységig (6-10 m) lazább talajból kézi talajfúróval vehető minta,
- nagyobb mélységekből és kötöttebb talajokból gépi hatású fúrókkal történik a mintavétel

Talajfúrók és talajminta-vevők

Talajszelvény

- A talajképző folyamatok eredményeként kialakult és elkülönült rétegeket genetikai talajszinteknek nevezzük.
- A talajmorfológiában a talajszintek megjelölésére egyezményes betűjelzést használunk.

Talaj fizikai tulajdonságai

- 1) Szín: Munsell-skála
- 2) Mechanikai összetétel vizsgálata: részecske nagyság
- 3) Mechanikai összetétel becslés: gyűrőpróba
- 4) Víztartalom meghatározás
- 5) Víztartalom becslés: tapintás, vizes kezelés
- 6) Talaj hőmérséklet

Talaj kémiai tulajdonságai

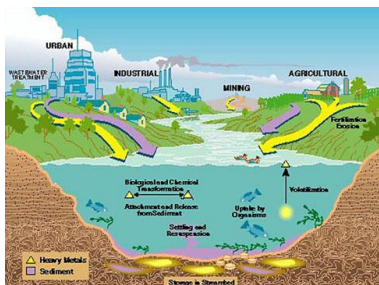
- 1) Kémhatás
- 2) Mész tartalom
- 3) Humusztartalom
- 4) Szervetlen és szerves összetevők

Talajszennyezés I.

A talajba közvetlenül, vagy levegővel/vízzel közvetítve a talaj termőképességét csökkentő idegen anyagok bejutása → ezek, illetve az ezekből keletkezett átalakult anyagok mennyisége meghaladja a talaj elbontó képességét.

Víz, mint indikátor

Felszíni víz mintavétel

- **Pontminta:** a vett folyadékminta a vizsgálandó víznek azon kis térfogatelemét reprezentálja, ahonnan a mintavétel történt.
- **Átlagminta:** a reprezentatív mintavételt a vizsgálandó víz lehető legnagyobb térfogatára terjesztjük ki.

Felszíni és felszín alatti víz fémkomponenseinek meghatározása I.

Felszíni víz

- felszíni vizek vizsgálhatók egyszeri és sorozatosan vett mintákból,
- a sorozatos mintavétel történhet az idő függvényében vagy irányulhat a hossz és keresztmetszely szerinti eltérések felderítésére,
- ha a mélység szerinti eloszlást nem vizsgáljuk, a felszín alatt 30 cm-re vesszük a mintát.

Felszín alatti víz

- ún. megütött talajvíz-mintát vagy szivattyúzást követően a környezettel egyensúlyba jutott ún. nyugalmi talajvíz-mintákat vehetünk,
- mintavétel merítéssel történik, egy megfelelő méretű polietilén palackot engedünk le, majd feltöltődés után felhúzzuk.

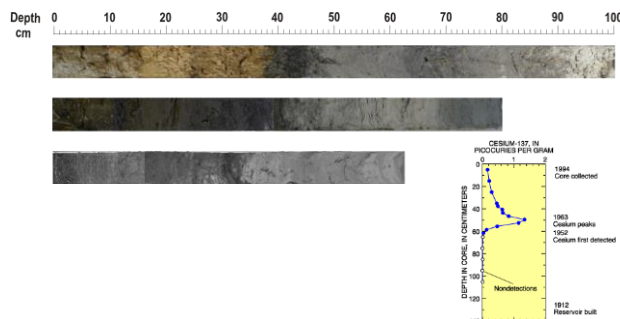
Üledék, mint indikátor

- laza, konszolidálatlan, porózus, a vízi ülepedési környezetekben nagy víztartalmú, iszapszerű anyag.
- speciális mintavevő berendezéseket fejlesztettek ki,
- mintavételi lényege, hogy 1-6 m hosszú magminta vehető – sokszor 15-20 m mély – tavakból.

Növényi minták, mint indikátorok

- szöveteik felveszik a talajvízből a toxikus fémeket, illetve a toxikus fémeket tartalmazó ülepedő por megtapad a növények felületén,
- növények fémszennyezése több célú:
 - 1) emberi fogyasztásra vagy takarmányozásra kerülő növényi termékeket minősítik a toxikus fémtartalom alapján,
 - 2) a növényeket biomonitor szervezatként használják a környezetállapot, környezetszennyezés vizsgálatára

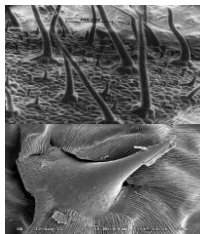
„A mélybe zárt szennyezés”

Légszennyezés becslés falevek által

A falevél 2 legfontosabb része a szennyezőanyagok megkötésében:

1. Levélfelszín

2. Gázcserenyílás

Bécsi GLOBNET projekt

Vizsgált területek:

- urban/városi
- subrurban/városszéli
- rural/városon kívüli

Acer pseudoplatanus

Populus alba

Acer campestre

Acer negundo

Debreceni GLOBNET projekt

Vizsgált területek:

- urban/városi
- subrurban/városszéli
- rural/városon kívüli

Celtis occidentalis

Padus serotina

Quercus robur

Szárazföldi gerinctelenek, mint indikátorok

- Könnyű begyűjthetőség
- Gyors egyedfejlődés
- Sokféleség
- Nagy egyedszám

Gerinctelen szervezetek toxikus elemtartalmának fontossága

- az állati szervezetek a táplálékláncon keresztül felveszik, sok esetben bizonyos szervekben (vese, máj) koncentrálnak a toxikus fémeket,
- fém-szennyezések vizsgálata több célú:
 - 1) irányulhat az emberi fogyasztásra szolgáló állati eredetű termékek minősítésére,
 - 2) szolgálhatnak mint biomonitor szervezetek a környezet állapot, környezetszennyezés vizsgálatára.

Állati minták gyűjtése

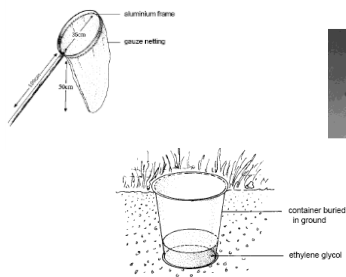
Szárazföldi gerinctelenek

- talajcspadázás
- hálózás
- kézi gyűjtés

Vízi szervezetek

- hálózás
- speciális módszerek

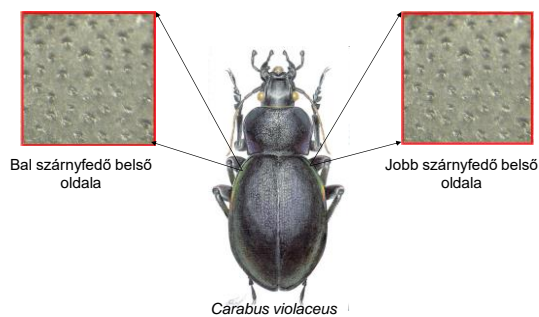
Állati minták gyűjtésének eszközei

Fluktuáló aszimmetria

- A különböző környezeti faktorok fejlődési zavarokat okozhatnak az egyedek egyedfejlődése során.
- A fejlődési zavar hatással lehet a jobb és baloldali bilaterális jellegekre fluktuáló aszimmetriát okozva.
- A tapasztalt morfológiai változások alkalmasak lehetnek a környezeti terhelés vizsgálatára az urbanizációs gradiens mentén.
- Metrikus és egy merisztikus jelleget vizsgálhatunk.

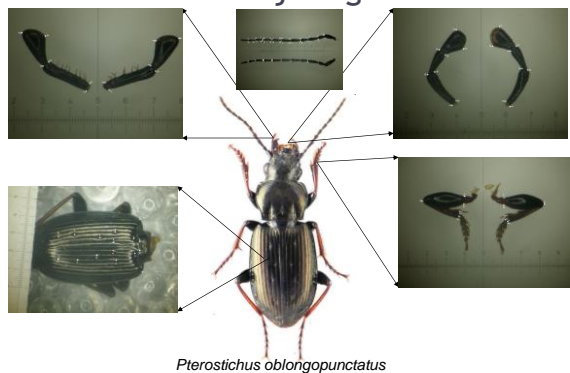
Merisztikus jelleg

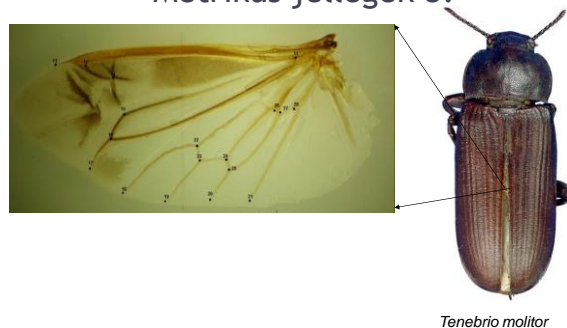
Metrikus jellegek 1.

- csápok,
- palpus maxillaris,
- palpus labialis,
- femur,
- tarsus,
- tibia,
- fedőszárnyak,
- röpképes fajok esetében a hártás szárny erezete

Metrikus jellegek 2.

Metrikus jellegek 3.

Felhasznált irodalom

Láng István (főszerk.): Akadémiai Lexikon Környezetvédelem (a-k). Akadémiai Kiadó 2007.

Kórmives József (szerk): Környezeti analitika. Műegyetemi Kiadó 1997.

Papp Lajos: Mintavételi és mintaelőkészítési módszerek szervesetlen komponensek műszeres kémiai analíziséhez. KLTE Szervesetlen és Analitikai Kémiai Tanszék 1993.

w3.atomki.hu/PhD/these/Ber%E9ny%20Zolt%E1n/.../2_1_2.pdf

phd.okm.gov.hu/disszertaciok/ertekezések/2006/de_338o.pdf

Ellenőrző kérdések

1. Sorolja fel a főbb környezetszennyező/terhelő tevékenységeket szennyezőanyagok példáival
2. Az ökológia és a környezeti analitika kapcsolata: növényi és állati mintákra vonatkozóan
3. Bioindikátorok fogalma
4. Urbanizáció hatásai
5. Fluktuáló aszimmetria, metrikus és merisztikus jellegek példái

ecology.science.unideb.hu

edina.simon@gmail.com